

З. С. Нагаєва

Кримськотатарська архітектура

КРИМСЬКОТАТАРСЬКА АРХІТЕКТУРА Одне з важливих місць у заг. культур. спадщині [кримських татар](#) належить середовищу їхньої життєдіяльності, яке формують архіт. об'єкти. Своєрідністю Криму є винятк. природ. колорит, який створюють лісисті гори, що прилягають до узбережжя, химерні скелі, котрі вклинюються в Чорне море, степ. простори. Палаці, мечеті, мавзолеї, медресе, фортеці, лазні, громад. будівлі, збудовані в Криму декілька століть тому, безцінні своєю красою, істор. значенням і символіч. виразністю.

Узагальнення числен. матеріалів щодо давніх пам'яток зод-чества в Криму дозволило виявити усталені споконвіку характерні прийоми в містобудуванні та арх-рі, які у проектуванні за-стосовують сучасні кримськотатар. архітектори. Формування К. а. відбувалося під впливом традицій народів Крим. п-ова, середземномор. і турец. арх-р. Кримськотатар. стиль – строгий, витриманий, з характер. орнаментом, без надлишку деталей і дорогих оздоблюв. матеріалів.

Донині визначні зразки К. а. збереглися у містах Старий Крим (до створення Крим. ханства мав назви Солхат, Ескі-Керим) Кіров. р-ну, Бахчисарай, Євпаторія (до 1784 – Гезлев), Феодосія (1266–1787 – Кафа), Сімферополь (до 1784 – Ак-Мечеть), Алушта, Ялта та ін. У м. Солхат, яке було засн. в античну епоху в передстеп. зоні, на Сх. Агармиша, на «Великому шовк. шляху» з Європи в Азію, в давнину від природ. водозбір. галерей були прокладені керам. водогінні труби. Його жителі, використовуючи значну водоносність Агармиша, забезпечили за допомогою зелених насаджень та фонтанів, басейнів, колодязів, озерець необхід. комфорт навколо архіт. об'єктів. Серед найвизначніших споруд м. Старий Крим – палац хана Батия (1253), мечеть Бей-Барса (1287–88), мечеть хана Узбека (1314) з медресе (1332–33), хан (караван-сарай, або гостин. двір; 14 ст.). Окрім розвинутої торгівлі, актив. забудові міста сприяло те, що в ньому знаходилася столиця (1427 перенесена у м. Чуфут-Кале, нині його залишки – за 3 км від Бахчисарая). Другим містом за рівнем розвитку торгівлі з відповід. арх-рою у передгір. частині був Карасубазар (від 1944 – Білогірськ), який належав роду беїв Ширинських. У ньому споруджено 2 караван-сараї: великий (15 ст.) і малий (17 ст.) таш-хани.

Завдяки торгівлі європ. країн зі Сходом наприкінці 17 ст. він став найбільшим за кількістю насел. та відповідно житл. і громад. будівель містом Крим. п-ова. Найпотужніше порт. місто у 16 ст. – Кафа, в якому крим. татари звели 70 мечетей. Найкраще збереглася мечеть Муфтій-Джамі (1623), створ. в осман. архіт. традиціях. Виразну кримськотатар. забудову з кривими середньовіч. вуличками та ландшафтну арх-ру має Бахчисарай, через який ущелиною вздовж скель протікає р. Чурук-Су. Першими відомими спорудами на тер. міста були надмогил. пам'ятники (дюрбе) з мармуру та піщанику з вирізьбленим написом молитви, текіє дервішів (монастир мандрів. мусульман. проповідників) і мечеть. Мавзолеї (дюрбе) мали поминал. наземні поверхи та підземні склепи для померлих. Правильні пропорції, співмірність частин, якісне мурування з тесаного каменю на міцному вапняк. розчині сприяли задовіл. збереженню цієї цікавої малої форми архітектури Криму 16–17 ст. Перший крим. хан Хаджі-Гірей у серед. 15 ст. влаштував у старій частині міста свою укріплену резиденцію, а внизу, в Салачику (нині істор. р-н на окраїні), збудував палац.

Комплекс палац. будівель складається з мечеті, Зинджирли медресе та лазні. Сад-палац (кримськотатар. – Бахча-сарай), від якого походить назва міста, створювали зі сх. пишністю бл. 300 р., починаючи від 17 ст. (див. [Бахчисарайський державний історико-культурний заповідник](#)). Він двічі зазнавав руйнувань під час рос.-турец. воєн, кілька разів його відновлювали та перебудовували, щоразу змінюючи. Зі Сх. до приміщення палац. варті прилягає найкрасивіша та найошатніша будівля комплексу – велика ханська мечеть (Хан-Джамі). В її арх-рі досягнуто стильової єдності зовн. і внутр. планування – екстер'єру та інтер'єру. У старому місті була поширена житл. забудова садиб. типу. Кожний дім, прилаштований до певного рельєфу, мав асиметр. планування, конструкт. і функціон. розподіл за поверхами: нижній, кам'яний, був призначений для госп. потреб, верхній, фахверково-дерев'яний, – для житлових. Другий поверх збоку вулиці консольно нависав над входом, а у дворі облаштовували заг. скляну веранду зі сходами на терасу. В арх-рі міста відчут. вплив зодчества Неаполя Скіфського, Ак-Мечеті, Сімферополя (3 епохи, на межі яких відбулися кардинал. зміни в історії Криму). Обриси 2-х із них – Ак-Мечеті та Сімферополя – залишилися у заг. силуеті сучас. міської забудови (їх можна спостерігати з Салгир. долини). Над входом до собор. мечеті Кебир-Джамі зберігся напис араб. мовою про те, що вона була споруджена 1508 на честь хана Султан Менглі-Гірея Абдурахман-бек Алі.

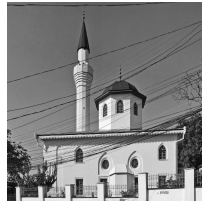
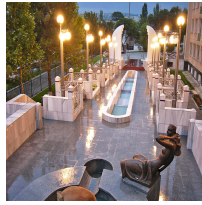
Стіни храму зведені з черепашк. каміння на глиняному розчині, згодом поштукатурені й повапновані. Білизну стін постійно поновлювали, унаслідок чого мечеть, а потім і татар. поселення, що тут виникло, отримали назву Ак-Мечеть (Біла мечеть). У 19 ст. збудовано ще одну соборну мечеть – Базар-Джамі, а також мечеті Тохта-Джамі (1827), Джума-Джамі (1829), Ак-Мечеть (1849), Сеїд-Нафе (1860), Оні-Джума-Джамі (1866) та ін. Наприкінці цього століття у Сімферополі існувало не менше 10 мечетей. Середньовічна частина Євпаторії (Гезлева) лежить на рівному мор. узбережжі [Каламітської затоки](#). Місто протягом багатьох століть інтенсивно забудовували та ущільнювали, особливо після того, як крим. хан Девлет-Гірей I

наказав на честь своєї коронації закласти 1552 найбільшу та найвеличнішу на Крим. п-ові мечеть Джума-Джамі.

За твердженням дослідників, її будівництво завершилося 1564. Під склепінням нового храму оголошене право на Крим. ханство (фірман), отримане у Стамбулі. У ньому зберігається скріплений підписом хана спец. акт, приурочений до цієї події. Проект Гезлев. мечеті хан замовив у визнач. турец. арх. Хадже Сінану. Мечеть Джума-Джамі вирізняється скромністю та лаконічністю форм і декор. оздоблення, що було характер. для архітектури Крим. ханства, на відміну від помпез. архітектури Осман. імперії. Серед ін. пам'яток К. а. в Євпаторії – турец. лазня, текіє дервішів (обидві – 16 ст.), чайний будиночок (кін. 19 ст.). У с. Соколине Бахчисарай. р-ну – палац князів Юсупових, збудований 1910 арх. [М. Красновим](#), творцем Лівадій. палацу для імператор. родини. Цей видат. рос. зодчий збирав предмети кримськотатар. старовини, від 1900 реставрував Бахчисарай. палац, тому у заг. вигляді соколин. споруди прослідковуються стиль й архіт. мотиви бахчисарайської. Такому вибору безперечно сприяло й походження замовника – рос. вельможі з давнього князів. роду, родоначальником якого був кримськотатар. князь Юсуф.

Наприкінці 1980-х рр. розпочався новий період у житті кримськотатар. народу – повернення та облаштування в Криму. Для відродження своєї культури та традицій кримськотатар. архітектори розробили низку проектів, однак значну кількість з них унаслідок політ., нац., фінанс. та ін. причин не вдалося реалізувати. Серед сучас. кримськотатар. арх. – *І.-Г. Нагаєв, З. Нагаєва, Ш. Халілов, А. Бекіров, Л. Буджурова, Е. Керімов, С. Сеутов, Т. Меметова* (авторка статей в ЕСУ про укр. архітекторів Криму), *С. Халілов, М. Умаров, Я. Якубов*. Брат і сестра Нагаєви самостійно, а також у співавт. з ін. архітекторами спроектували забудову ділянок курорт. зони Феодосії (1990), генплан і забудову мікрорайонів Ісмаїл-Бей у Євпаторії (1991) та Кам'янка-Біла у Сімферополі (1992), культурно-етногр. комплекс у Євпаторії (1991–92), інтер'єри та фасад Кримськотатар. муз.-драм. театру (2000), скульптурно-простор. комплекс-монумент «Відродження» (2003–04; Державна премія України ім. Т. Шевченка, 2005), міжнац. центр культури «Крим» (2006), мемор. комплекс льотчику, двічі Герою Рад. Союзу С. Амет-Хану (2009–10), комплекс собор. мечеті Джума-Джамі (2011), пам'ятник жертвам депортації Криму (2013) у Сімферополі, мечеть, благоустрій скверу побл. автовокзалу (обидва – 2006) в Алушті, готель на 45 місць у с. Привітне Алуштин. міськради (2007), етногр. с. Чалаш (2006) і генплан с-ща Кутлук (2013) побл. м. Судак, міжнар. турист. комплекс «Пристань хмар» у Ялті, готель на 30 місць у м. Алупка Ялтин. міськради (обидва – 2008).

Фотоілюстрації

Рекомендована література

1. Андриевский А. Крым и крымские татары. К., 1892;
2. Крачковская В. Татарское искусство и быт в Крыму // Восток. 1925. № 3;
3. Кримський А. Ю. Сторінки з історії Криму та кримських татар. К., 1930;
4. Алпатов М. В. Немеркнувшее наследие. Москва, 1991;
5. Крикун Е. В. Памятники крымскотатарской архитектуры (XIII–XX вв.). Сф., 1998;
6. Нагаева З. С., Абдурахманова Л. А. Исторические этапы застройки Бахчисарайского дворцового комплекса // Сучасні пробл. архітектури та містобудування: Зб. наук. пр. К., 2011. Вип. 26;
7. Нагаева З. С., Керимов Э. С. К вопросу о формировании жилой застройки крымских татар в XVIII–XIX вв. в Бахчисарайском районе Крыма // Зб. наук. пр. Нац. авіац. університету. К., 2011. Вип. 5–6.

Бібліографічний опис:

Кримськотатарська архітектура / З. С. Нагаєва // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2014. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-1519>. – Останнє поновлення : 1 січ. 2023.

2001-2024 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).